

dobný těm, která známe z věd přírodních), těžko se však můžeme vyhnout druhému typu teorií, pakliže chceme, aby nám bylo rozumět. Slogany, abychom se jen „dívali a nemysleli“ (Wittgenstein) či se „vrátili k věcem samým“ (fenomenologie) (s. 91), jistě nemohou znamenat odmítnutí teorie v druhém slova smyslu. Spíše bychom mohli tvrdit, že se pojetí teorie v druhém slova smyslu překrývá s tím, co autoři recenzované knihy chápou pod „adekvátním popisem“.

Jak poznamenávají Phil Hutchinson, Rupert Read a Wes Sharrock, Winchova kniha *Idea sociální vědy a její vztah k filosofii* je knihou kontroverzní, ale jistě knihou, kterou není radno přehlédnout. Domnívám se, že totéž platí o knize, kterou se autoři rozhodli Winchovu filozofii revidovat a obhajovat. Ačkoli jejich příspěvek není v debatě o povaze společenských věd jistě posledním, rozhodně stojí za to se s ním seznámit.

Martin Paleček

Emanuel A. Schegloff: *Sequence Organization in Interaction. Volume 1. A Primer in Conversation Analysis*
Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, São Paulo, Cambridge University Press 2007, 300 s.

Před třemi roky vyšla vůbec první samostatná monografie spoluzakladatele konverzační analýzy (KA) Emanuela A. Schegloffa. Jedná se v první řadě o text určený studentům KA, ale kniha bude jistě užitečná i všem ostatním badatelkám a badatelům, kteří analyzují rozhovory. Z názvu knihy je patrné, že má jít o první díl několika dílné práce, v níž by měly být systematicky vyloženy Schegloffovy poznatky, jichž se dobral po více než čtyřicetiletém analyzování rozhovorů a jež nepochybně vykristalizovaly do výsledné podoby i díky jeho soustavné pedagogické činnosti.

Recenzovaná kniha nevznikla teprve před několika lety: sám Schegloff v rozhovoru, který se uskutečnil v Praze v roce 1996, o tomto textu mluví již jako o napsaném, dokončeném (viz S. Čmejrková, C. J. Prevignano. „On Conversation Analysis. An Interview with Emanuel A. Schegloff.“ Pp. 11–55 in C. L. Prevignano, Paul J. Thibault (eds.). *Discussing Conversation Analysis. The Work of Emanuel A. Schegloff*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins 1996). Původně měla být recenzovaná kniha jen kapitolou zamýšlené ucelené publikace o KA a o jejích metodologických postupech. Po dlouhých letech mají tedy čtenáři k dispozici alespoň část zamýšleného projektu a mohou se těšit na další díly tohoto monumentálního úvodu („a Primer“!) do KA. Ty by měly pojednávat např. o organizaci replik a jejich střídání, organizaci oprav, organizaci výběru slov, organizaci celkové struktury interakce aj.

Základní stavební jednotkou většiny rozhovorů je podle Schegloffa „sekvence“. Sekvencí se nemyslí jen posloupnost replik tak, jak se rozhovory odvíjejí v reálném čase. „Sekvence“ je strukturní jednotkou, která je vymezena jednáním, jež je v ní uskutečňováno. Podle Schegloffa je výhodnější při analýze rozhovorů určovat „sekvence“ právě na základě tohoto kritéria, nikoli na základě témat, o nichž se hovoří: „(Z)načnou část promluv-v-interakci – nejspíš většinu z nich – je lepší spíše než s ohledem na jejich tematicnost analyzovat vzhledem k jednání, je lepší analyzovat to, co se provádí, než o čem to je.“ (s. 1). Dále je výhodné nemít předem stanovené druhy jednání a nesnažit se je pak najít v analyzovaných rozhovorech. Lepší je vyjít od pozorování toho, co mluvčí v analyzovaných rozhovorech vlastně dělají tím, co říkají. Tímto postupem můžeme, jakožto analytici, zjistit, že analyzovaní mluvčí dělají něco jiného, než bychom očekávali, že mohou něco (např. nabídnutí) dělat právě takto. Tento postup může analytiky dokonce dovést k objevení takového jednání, pro něž nemá

me ani běžné označení „(T)ento postup nás může dovést k nalezení jednání, pro něž ani není hovorové pojmenování a jež by teorie řečových aktů ani běžně nemohla analyzovat. (...) Pokud se jde touto výzkumnou stezkou, lze nalézt nové věci, nová jednání, o nichž jsme předtím ani nevěděli, že je lidi prováděli.“ (s. 8)

Kostru jednotlivých sekvencí obvykle tvoří párová sekvence (*adjacency pair*), jako jsou např. otázka → odpověď; žádost → její přijetí/odmítnutí; pozvání → jeho přijetí/odmítnutí apod. To, že základní organizační jednotkou sekvencí jsou párové sekvence, ovšem neznamená, že by jednotlivé sekvence vždy sestávaly jen ze dvou replik. Jednak mohou být obě části párové sekvence rozloženy do několika replik, jednak lze před, mezi i za obě části základní párové sekvence (*the base pair*, s. 27) vložit další repliky, respektive další sekvence. Základní organizační schéma, podle něhož jsou organizovány sekvence, vypadá následovně (s. 26):

- ← pre-sekvence
- A: první část párové sekvence
- ← vložená sekvence
- B: druhá část párové sekvence
- ← post-sekvence

To, co drží jednotlivé části párových sekvencí pohromadě, nejsou v Schegloffově podání nějaké gramatické, prozodické (zvukové) či jiné neverbální prostředky koheze či koherence. O tyto prostředky se Schegloff nezajímá, nepopisuje je. Podle Schegloffa jsou repliky uvnitř jednotlivých sekvencí drženy při sobě především pravidly relevance „Pravidla relevance jsou klíčovou částí tmelu, který jednání spojuje do koherentních sekvencí.“ (s. 21). Jde o to, že pravidla relevance vymezují, co má následovat: první část párové sekvence vymezuje druhou část párové sekvence a ta je naopak relevantní vzhledem k první. Proto i mlčení, následuje-li po otázce, je odpově-

dí. Proto výpověď v podobě otázky „Nepřší?“ může být odpovědí, následuje-li po otázce („Nepůjdeme si zahrát?“). Důležité přitom je, že jednání prováděné promluvy díky tomuto pravidlu relevance může být konstituováno nejen výstavbou výpovědi, ale také (či zejména) její pozicí v sekvenci, a případně i pozicí sekvence v celém rozhovoru (např. pozdravy bývají umístěny na začátku i na konci rozhovorů).

Máme-li v rozhovorech stanovit sekvence, bylo by také dobré vědět přesněji, na základě jakého kritéria tak učinit. V recenzované publikaci bohužel chybí jednoznačná definice tohoto základního pojmu celé knihy. Ale z toho, co je zde o sekvenci napsáno (ale i jinde, viz např. E. A. Schegloff, „On the Organization of Sequences as a Source of ‚Coherence‘ in Talk-in-interaction.“ Pp. 51–77 in B. Dorval (ed.). *Conversational Organization and its Development*. Norwood, New Jersey: Ablex 1990), je zřejmé, že v zásadě je sekvence vymezena jednotou jednání, které je v ní prováděno. Jedna sekvence nemůže být vymezena jen jedním jednáním, neboť každá část párové sekvence nutně nese jiné jednání (např. žádost je jedno jednání, její odmítnutí je striktně vzato jiné jednání, ač s prvním těsně související), a navíc, jak sám Schegloff několikrát připomíná, jedna replika, dokonce i jen jedna jednotka, z níž se repliky konstruují (*turn constructional unit*), může nést zároveň dvě (možná i více) jednání. Sekvence je tedy zřejmě vymezena jakýmsi jedním centrálním jednáním (např. pozváním) a jednáními s ním nějak souvisejícími, na něj reagujícími (k praktickému návodu, jak v rozhovoru vymezit sekvenci, viz i A. Pomerantz, B. J. Fehr. „Conversation Analysis: An Approach to the Study of Social Action as Sense Making Practices.“ Pp. 64–91 in T. van Dijk (ed.). *Discourse as Social Interaction*. London: Sage 1997, kteří píší: „Abychom identifikovali sekvenci, je potřeba najít její hranice. Jako počátek nějaké sekvence lokalizujeme repliku, v níž jeden z účastníků rozhovoru inicioval nějaké jednání

a/nebo téma, které spoluúčastníci rozhovoru přijali a reagovali na ně. Pro identifikování konce sekvence je třeba sledovat průběh interakce, dokud nenajdeme místo, v němž žádný z účastníků již výslovně nereaguje na předchozí jednání a/nebo téma". (s. 71).

Obdobně i expandování základní sekvence tvořené minimální párovou sekvencí souvisí s prováděným jednáním, a nikoli s nějakým jazykově strukturním rysem rozhovorů. Však také pre-sekvence, vložené sekvence, post-sekvence nejsou obligatorní (ve smyslu normativního očekávání jejich přítomnosti); závazná je obvykle jen druhá část párové sekvence: po otázce má následovat odpověď, nenásleduje-li, očekává se nějaké vysvětlení její absence.

Schegloff nevěnoval ani jednu samostatnou kapitolu své knihy první či druhé části základní párové sekvence, zato obšírně psal právě o všech třech sekvencích, jimiž je základní párová sekvence rozšířena, a nechybí ani kapitola o ne/preferovaném jednání, neboť to je z hlediska expanze sekvencí klíčové (tyto 4 kapitoly – o ne/preferovaném jednání, pre-sekvencích, vložených sekvencích a post-sekvencích – zabírají 134 stran knihy). Důvodem užití většiny pre-sekvencí, ale i vložených sekvencí je totiž snaha vyhnout se odmítnutí, nesouhlasu, čili „nepreferované“ reakci, respektive snažit se maximalizovat šanci na získání preferované reakce: „Pre-sekvence či pre-expanze jsou opatření prováděné mluvčím – tedy očekávaným mluvčím – první části základní párové sekvence k maximalizování toho, že se objeví sekvence s preferovanou druhou částí párové sekvence. Obdobně můžeme přistoupit k vloženým expanzím či vloženým sekvencím jako k opatřením, jež inicioval recipient první části párové sekvence – tj. očekávaný mluvčí druhé části párové sekvence –, aby dosáhl sekvence, jejíž části jsou v preferovaném vztahu. (s. 81).

Při hodnocení jednání jako preferovaného či nepreferovaného však nejde o to, čeho konkrétní mluvčí skutečně chtějí do-

sáhnout, jaké jsou jejich záměry, jde především o vztah druhého jednání k prvnímu, tak např. souhlas po otázce či nějakém ocenění nebo přijetí pozvání, nabídky apod. je hodnoceno jako preferované jednání, kdežto odmítnutí nabídky, pozvání aj. či nesouhlasné jednání je nepreferované. Nepreferované jednání se z jazykově formálního hlediska obvykle projeví tím, že nenásleduje bezprostředně po první části párové sekvence, ale až po nějaké pauze, předjímající vysvětlení, či po jiném oddálení odpovědi či jiné reakce.

Samotné pre-sekvence opět mají podobu párové sekvence typu dotaz, vybitnutí (např. „co dnes večer děláš?“ „máš dnes večer čas?“ apod.) d odpověď. Odpověď na takový dotaz má obvykle jednu z těchto tří podob: a) pokyn k postupu k první části základní párové sekvence („nic, proč se ptáš?“); b) zablokování („jdu s Honzou do kina“) – první část základní párové sekvence tudíž nemusí být ani vyslovena; c) uhýbání („chtěl jsem dnes psát“). Obdobně i vložené sekvence, pokud jsou vztaženy k druhé části základní párové sekvence, oddalují nepreferované jednání. Jeden typ vložených sekvencí se však vztahuje k první (předchozí) části základní párové sekvence a nemusí souviset s (ne)preferovaným jednáním, neboť se jedná o iniciování opravy.

S ne/preferovaným jednáním úzce souvisejí i post-sekvence: pokud v druhé části základní párové sekvence bylo provedeno preferované jednání, obvykle je sekvence rychle ukončena minimální post-sekvencí (např. „tak fajn“ apod.). Naopak pokud v druhé část základní párové sekvence proběhlo nepreferované jednání, sekvence se rozšíří v podobě post-sekvence, jako je iniciování opravy, přičemž v takovém iniciování může být implikován nesouhlas, topicalizace toho, co bylo dosud řečeno, odmítnutí, nesouhlas s druhou částí párové sekvence aj. Toto však neplatí vždy. U některých jednání je naopak preferované, pokud sekvence není po druhé části párové sek-

vence rychle uzavřena. Jedná se o tzv. *topic proffering sequences* (o nichž je pojednáno v samostatné kapitole), tedy o jakési nabídnutí tématu k dalšímu rozhovoru, respektive k jeho rozšíření, a to především ze strany recipienta první části základní párové sekvence. Preferovaným jednáním po takové nabídce je její přijetí, což pochopitelně vede k expanzi sekvence. S tímto specifickým rozšířením sekvence souvisí problematika, jíž je věnována další samostatná kapitola: jak uzavřít takto preferovaným jednáním rozšířenou sekvenci. Mluvčí k tomu používají specifické sekvence uzavírající celou základní sekvenci. Uzavírající sekvence mívá tři části: a) iniciování ukončení; b) spolupráce na uzavírání sekvence, či naopak odmítnutí uzavření; c) vlastní uzavření předchozí sekvence.

V následující kapitole se Schegloff věnuje sekvenci sekvencí. Všímá si těchto tří typů: 1. předchozí sekvence je zopakována, ale mluvčí si vymění pozici v párové sekvenci (typickým příkladem je výměna otázek „jak se máš?“ na začátku rozhovoru); 2. předchozí sekvence je prováděna znovu, ale více detailně, s pozměněným tématem, s jiným záměrem apod.; 3. nová sekvence navazuje na předchozí a nějak rozvíjí ji samotnou nebo jednání v ní prováděné.

Následují dvě kapitoly o specifických sekvencích. Nejprve je krátce pojednáno o tzv. retro-sekvencích. Ty jsou aktivovány až ze své druhé pozice, tedy z druhé části párové sekvence, a působí proto zpětně; jedná se především o opravy iniciované dosavadním recipientem. V další kapitole pak Schegloff uvádí tři různé specifické charakteristiky, jež mohou sekvence nabýt ve specifických kontextech a situacích. Jedná se o tyto případy: 1. absence minimálních ukončujících post-sekvencí v mediálních interview nebo u soudního výsledku; 2. dotazy na známé odpovědi (zejména ve školním prostředí, ale nejen tam); 3. nesouhlas jako preferované jednání po sebepodceňování či sebehanění (toto však neplatí např. u vstupních pohovorů do jazykových

kurzů: přijímající tazatelé se obvykle nesnaží studentům vyvracet jejich vlastní hodnocení jazykových dovedností).

V předposlední kapitole jsou ukázány příklady odchylek od standardních podob sekvencí. Na těchto případech Schegloff demonstroe, že při analyzování rozhovorů je záhodno nezapomínat na to, že přes opakující se sekvenci charakteristiky je každý rozhovor specifický, a lze v něm proto nalézt sekvence, které se různě odchyľují od typických průběhů.

Poslední kapitola pak chce být jakýmsi návodem, jak užívat recenzovanou knihu. Schegloff zde čtenáře mimo jiné varuje, že analýza rozhovorů nekončí otaxováním sekvencí a jejich částí; to je teprve pouhá příprava k vlastní analýze! Ačkoli Schegloffova konverzační analýza může působit jako víceméně formalistická disciplína, která už nemá mnoho společného s etnometodologií, z níž vyšla a kterou Schegloff symptomaticky ve své knize ani nezmiňuje, autorovým výsostným zájmem zůstává popis jednání členů společnosti v interakcích. A právě tím, že autor popisuje průběhy jednání, nikoli kohezní prostředky sekvencí, jedná se stále výsostně o sociologickou disciplínu. Nadto formální popis rozhovoru, v daném případě jeho sekvenci struktury, má být jen nezbytným základem, na němž bude stát následná analýza, případně interpretace.

Ostatně celoživotní Schegloffovo úsilí spočívá – mimo jiné – v demonstraci toho, že bez (formálního) popisu uspořádání rozhovorů, nemůže analytik věrohodně interpretovat, co mluvčí, sociální aktéři, ve svých rozhovorech konají, provádějí. Mottem recenzované knihy (i knih, které mají následovat) by tedy mohla být následující autora slova z výše zmíněného rozhovoru z roku 1996: „Musíte provést základní pozorování a upevnit je v pozorovatelných detailech daného materiálu. To je základní dovednost. Pokud to neuděláte, jakkoli rafinovaně a efektně bude napsaná práce vypadat, bude postavena na vodě a někdo

může případně přijít, podívat se na daný materiál a nepodložené, chytře napsané dílo se zcela zhroutí.“ (Čmejková, Provignano op. cit.: 48).

Konverzační analýza může být proto užitečná a potřebná každému, kdo používá nahrávky rozhovorů i jako pouhý zdroj dat o jiných sociálních jevech, než jsou samotné rozhovory. Schopnost rozpoznat v rozhovorech sekvence s jejich částmi může zabránit takové analýze či interpretaci, která vede k chybným závěrům (a nejde jen o takové triviality jako to, že otázka, která je ve skutečnosti odpovědí – viz výše, je chybně interpretována jako dotaz). Tak třeba Celia Kitzigerová ve své recenzi Schegloffovy knihy (in *Discourse & Society* 19 (4), 2008: 560–567) upozorňuje právě na toto, když píše, že „tato kniha – v dřívější podobě draftu – změnila můj život“ (s. 563). Teprve důkladné seznámení s Schegloffovou konverzační analýzou jí umožnilo pochopit např. to, že obtěžované ženy obvykle nejsou schopny neslušné návrhy mužů razantně odmítnout proto, že by byly slabé nebo že by dokonce podvědomě chtěly být obtěžovány či znásilněny, ale prostě proto, že obecně mluví v rozhovorech odmítnutí návrhů oddalují jako nepreferované jednání (srov. též C. Kitinger, H. Frith. „Just Say No? The Use of Conversation Analysis in Developing a Feminist Perspective on Sexual Refusal.“ *Discourse and Society* 10 (3), 1999: 293–316).

I když Schegloffovu knihu jako celek je třeba nepochybně uvítat, lze k některým jejím aspektům přistoupit i kriticky. Za největší nedostatek považuji to, že se nevěnuje dostatečně některým formálním aspektům rozhovorů. Zřejmě i proto, že Schegloff fakticky nezajímá kohezní prostředky sekvencí, nepopisuje systematicky jazykové ani neverbální prostředky, které se podílejí na utváření rozhovorů (prozódie, gesta, mimika, kinesika) – je to dáno i tím, že značné množství analyzovaných dat pochází z telefonních rozhovorů. Jenže obecně právě pomocí prozódie i dalších never-

bálních prostředků je v rozhovorech prováděno mnohé jednání, tj. jejich použitím mluvíci prezentuje své jednání jako právě takové a na jejich základě adresát zase rozpozná jednání mluvího *právě jako takové*. Tento nedostatek je sice poněkud mírnějším, že na internetových stránkách nakladatelství Cambridge jsou k dispozici audionahrávky a v některých případech i videonahrávky většiny analyzovaných úryvků, avšak je třeba si uvědomit, že to jsou jen data, nikoli analýzy. Jak už jsem naznačil výše, za další nedostatek je třeba považovat to, že Schegloff zhusta opírá své poznatky právě o analýzu telefonních rozhovorů (ač nikoli výhradně!), neboť tyto rozhovory jsou poměrně specifickým typem rozhovorů. Je však možné, že neverbálním prostředkům jednání i jiným typům rozhovorů bude věnována větší pozornost v některém z příštích dílů tohoto monumentálního úvodu do konverzační analýzy (například v díle o organizaci replik a mechanismu jejich střídání?). Máme se nač těšit; jen doufejme, že vydání druhého dílu nebude trvat tak dlouho jako vydání dílu prvního.

Martin Havlík

Anssi Peräkylä, Charles Antaki, Sanna Vehviläinen, Ivan Leudar (eds.):
Conversation Analysis and Psychotherapy

Cambridge, UK, Cambridge University Press 2008, 222 s.

Jedním z příspěvků dvacátého století k dějinám kultury je psychoterapie. Teoretické koncepty o povaze lidské psychiky a kategorie popisující dynamiku vnitřního života se nesmazatelně odrazily v tom, jak rozumíme sami sobě a jakým způsobem vyprávíme a interpretujeme příběh vlastního života. Přestože se jednotlivé psychotherapeutické školy a směry (od psychoanalýzy a pozdější psychodynamické přístupy přes existenciální a narativní přístupy po kogni-